

A környezeti nevelés és a jövőképek

Évszázadokon át az emberek fő gondja az volt, hogy milyen lesz az élet a halál után. Úgy látszik, ma először arra a kérdésre kell válaszokat keresnünk, milyen lesz az élet a halál előtt – írta Szent-Györgyi Albert 1970-ben, s hozzáfűzte, hogy az emberiség jövője a neveléstől függ, mert a nevelés az emberiség egyik legfontosabb tevékenysége. (1) Neveléssel bármely diktatórikus rendszer saját érdekei szerint tudja megváltoztatni a társadalmat. Elméletileg van rá lehetőség, hogy neveléssel gyökeresen megváltoztassuk a történelem menetét.

A Nobel-díjas természettudós szavai a környezeti nevelés vonatkozásában is érvényesek. A környezeti nevelés terén az ezredforduló táján várható nemzedékváltás. A környezettudatos magatartás, a mindennapi életvitel ökológiai kultúráját elősegítő pedagógiai szándék nem szorítkozik a természethez fűződő viszonyunk átforgalmazására. Hagyományosan a természettudományok, elsősorban pedig az ökológia kínált fel tudományos hátteret a környezeti neveléshez. Ma egyre inkább úgy látjuk, hogy a humánökológiát, az emberi társas viszonyokat, a társadalmi-kulturális környezet természetrajzát kell alapnak tekintenünk az emberi magatartás és értékrend megváltoztatásához. A környezeti problémák az emberiség sorskérdéseivé váltak, amelyek megértése és kezelése a humán szféra, a társadalomtudományok, illetve az emberi viselkedés szakszerűbb megértésével lehetséges. A környezeti problémák megértéséhez nem a környezettudományok, hanem az embertudományok visznek közelebb, mivel e problémákat az embercsoportok okozzák.

A környezeti nevelésnek – amely a születéskor kezdődik és végigkíséri az ember életútját – a mindennapi magatartást, a polgári életvitelt (és annak mögöttes értékrendjét, indítékait) kell megváltoztatnia. Hagyományos és meggyökeresedett pazarlásunkat, önző esztelenségeinket, anyagpocsékoló és energiazabáló technológiáinkat olyan szokásokkal és technológiákkal kellene felváltani, amelyek a fenntarthatóságot biztosítják. Mindezt lefélézi a tehetetlenség érzése, amely azt sugalmazza, hogy nem tehetsz semmit. (2)

Ha nem leszünk képesek változtatni a dolgokon, a környezeti katasztrófák sötét örvényébe zuhan fajunk és a bioszféránk nagyobb része. Ha a mai fogyasztási és termelési tendenciák folytatódnak, a jövő évezredben csak a *temetkezési biznisz* marad az egyetlen virágzó üzletág. Érti ezt a civilizált emberiség, a halálfélelemtől reszkető posztmodern kultúra, amely kétségbeesetten kapaszkodik az ősi világvallások és az egyre divatosabb mai szekták hitfoszlányaiba, a drogba és a kabalizmusba, a természetgyógyászatba és mindenekfelett a pénzhajszolásba. Kultúránkban népbetegséggé válik a szorongás, a pánikbetegség és a különböző szociális betegségtípusok, terjed az agresszió, a kriminalitás, a kapcsolatbetegségek sokasága.

A környezeti nevelés a hétköznapi életvitel egyik központi képződményét, az időhöz való viszonyunkat változtatja meg.

Az emberi tevékenységek az emberek szükségleteinek jelen idejű kielégítésére irányulnak. A hagyományokra épülő társadalom az új nemzedékeket megtanítja a szükségletek kielégítésének különböző módozataira és lehetőségeire, megismerteti vele elsősorban az elődök példáján, a múlt eseményeinek tanulságain keresztül az új szabályokat, törvényszerűségeket és erkölcsi tanításokat, amelyek e szükségletek kielégítését szabályozzák.

Mind világosabban látjuk, hogy az emberiség történetének igazi hősei a *Galileik, Newtonok, Darwinok, Lao-cék, Buddhák*, akiknek nevét ritkán említik azok a történelemkönyvek, amelyek a csaták és az országhatárok ide-oda tologatásával vannak tele. (3)

Az új nemzedékek erkölcsi formálásával, mindenekelőtt az életvitel, az életmód és az időtényezők kapcsolatával kell foglalkoznunk. Az életvitel olyan cselekvési formák egymásutánjából épül fel, amelyeknek mindegyik eleme mögött a szükségletek kielégítése áll. Az emberek szükségletei a természetre (is) irányulnak, hiszen az életvitelünk energiát, anyagokat, táplálékot követel. A tiszta levegő, az ivóvíz, a táplálék mellett kőolajra, uránra, aranyra és egyébekre is szükségünk van. Mindeközben elengedhetetlenül gondolunk a bennünket fenyegető veszélyek elhárítására is, hiszen szükségleteink rövidlátóan önző kielégítése során kilyukadt az ózonpajzs, globális klímaváltozás történt, kipusztult az élővilág egy része. Környezetünk gyorsuló változásai szükségleteink változását is maguk után vonják.

Az emberi szükségletek titokzatos és nehezen formálható képződmények.

Freud tükröt tartott a huszadik század emberisége elé, amelyben világossá vált, hogy a tomboló szükségletek, erők kitörhetnek a tudatos *Én* kontrollja alól. Az ösztöntörökvések robusztus ereje ördögivé torzítja Dr. Jekyll-t, aki Mr. Hyde-ként valóságos szörnyeteggé válik. Végzetszerű-e bennünk az erők játéka? Miféle lélektani technikák szükségesegek, milyen szocializációs játszmák kellene ahhoz, hogy a belső erők korlátozhatók, megfékezhetőek legyenek?

Freud díványán hánykolódva megpillanthatjuk a *Felettes Ént*, akiben a múlt erőszakot tesz a kitörni készülő belső szükségleteinken, apáink tesznek feket zabolátlanul duhajkodó szükségleteinkre és vágyainkra, szüleink zord szigora korlátoz bennünket. Az ifjúság gyönyörű lázadással időről időre kitör. Az idősebb nemzedék menekül a hangzavar elől, amikor felhangzik a „Lobogi fel láznak ifjú serege!” biztatás, amelyre élénkítő választ muzsikálnak az újabb nóták, Sting és a GreenPeace gitárosai. A mai tizenévesek keményen és jogosan kárhoztatják azokat, akik bűnösök a környezetünkretételében. A mai serdülők számonkérik szüleik nemzedékétől a lakhatatlan városokat, az ihatatlan vizeket, a kilyukadt ózonpajzsot, az AIDS-et és az elnémuló természetet.

Hogyan lehet a jelen idejű tevékenységet szabályozni a még ismeretlen jövő érdekében? Emlékezzünk az ismert indián intelemre: „Földünket nem őseinktől örököltük, hanem unokáinktól kölcsönöztük.” Be kell látnunk, hogy cselekedeteinket nem a jelen idejű szükségletek, hanem azok várható jövőbeni következményei felől kell meghatároz-nunk. A CNN hírtelevízió ártatlan polgárjogi szlogenné hamisítja a kereskedelmi reklá-mot akkor, amikor így fogalmaz: „A reklám a tájékozódás és a választás jogát biztosítja.” A reklám a jelen időt teszi hangsúlyossá, a környezeti nevelés a jövőt. A fogyasztóvá tor-zuló felnőtt kiskgyerekké válik, aki toporzékolva követeli szükségletei azonnali kielégíté-sét. A környezeti nevelés a gyerekeket segíti érett felnőtté válni, a jövőhöz idomulni az-által, hogy cselekedetei következményeire hívja fel a figyelmet. A környezeti nevelés át-lépi a jelen és a jövő határsorompóját, amikor a várható és elképzelhető jövőbe kalauzol. A környezeti nevelés folyamatos időutazást tesz lehetővé, hangsúlyozva, hogy a jelen idejű döntéseinkkel a jövőnk (és utódjaink jövőjét) alakítjuk. Ez felelősségre szoktat, a cselekvés erkölcsi vonatkozásait hangsúlyozza.

Az ezredforduló előtt választható útként kínálkozik ez a lehetőség. Miközben a multi-nacionális gigacégek csúcsélményeket ígérnek felcsigázott érzékeinknek, a nemzetközi reklám- és manipulációs ipar gurujai és mágusai hipnotikus révületbe ejtik a shopping-centerekbe beteretelt vásárlóerőt, a környezetvédők alternatív csoportjai gyilkos humorral és a városi folklór egyszerűségével kiáltják: a király meztelen. A civil környezetvédők ki-sebbsége apró porszemecske a biznisz masinériájának fogaskerekei között, amely remél-hetőleg képes megfékezni a szörnyű gépezetet.

A jövő felől tekinteni a jelenünkre – ez nem kizárólag a mai környezetvédelem drama-turgiája. A jövőképekkel való viselkedésbefolyásolás hagyományai évezredes múltra te-

kintenek vissza. A jövőképek csábításai és fenyegetései ragyognak *Michelangelo* sixtusi mennyezetén, erről daloltak Odüsszeusznak a szírének, erről szól Siva tánca, az ógörög orákulum, az ősi kabbala, Delphoi és *Nostradamus*. Az emberek cselekedeteit sokféle-ként befolyásolja az, hogy félnek-e a jövőjüktől vagy vonzódnak hozzá, illetve hogy várható és megjósolható körülményeik a szenvedést vagy a gyönyörűséget ígérnek-e nekik.. Az emberek titkos szálakkal kötődnek a jövő remélt (vagy rettegett) képeihez, amelyet vezetőik, mágusaik, papjaik és prófétáik idéznek fel. Lehet, hogy ezt a sort folytatják az ezredfordulón a környezeti nevelők?

A jövő a képzelet gyümölcse, nem a tapasztalásé. Ugyanakkor a jövőkép tudományos információkat, a jelenben megélt elemeket is tartalmazhat. Mindezek keverednek az érzelm vezérelte álmokkal, a jövő költészetével, az akciófilmekből összegyűrt látomásokkal.

Az idő észlelése és a kultúrák

Az időhöz való tudatos viszonyulás, az időről való gondolkodás evolúciós eredmény. *Kardos Lajos* ír könyvében (4) az időlabirintus-kísérletekről, amelyek az állatok tanulási lehetőségeiről adtak pontos képet. E kísérletben a kutyának egy T-alakú labirintusban olyan módon kellett eligazodnia, hogy nem a tér, hanem az idő jelentette a tájékozódási támpontot. Bizonyosodott, hogy ez szinte lehetetlen egy kutya számára. Az állatok idő-észleléséről nincs sok adatunk. Tény, hogy az idő strukturálása, a jelen, a múlt és a jövő dimenzióinak „megalkotása” emberi lelemény, civilizációs és evolúciós fejlemény. (5) Az állatok élete a jelen idő szorításában és végtelenségében zajlik, mint az emberi csecsemőé. Az értelem evolúciójával jött létre az a képesség, amely lehetővé teszi az időészlelést mint absztrakciót. A mozgásélmények feldolgozása során, a tér észlelésekor tárul fel a korábban és a később bekövetkező élmények megkülönböztetése, majd ennek elvonatkoztatásával az idő kategóriájának megalkotása. *Piaget* nagy hatású elmélete a tömeg, a tér és az idő észleléséről elsősorban az élményfeldolgozás és az értelmi fejlődés között feltételezett bensőséges kapcsolatokat. (6) Az időészlelés kialakulásában az értelmi műveletek fejlődése hoz döntő fejleményt: az idő visszafordíthatatlanságára hét–nyolc éves korunkban döbbenünk rá. A nyolcévesek szorongásos élményrohamait a halálfélelem valódi megjelenésével hozzák kapcsolatba. Ennek döntő oka az idő egyirányúságának felismerése.

Amíg a csecsemő időészlelése a végtelen jelen idő, a kisgyermek és az óvodás már felfogja a múlt és a jövő vékony sávjait a jelen idő partjain. Igazán tagoltta a serdülőkor táján válik az időészlelés, hiszen ekkor jönnek létre a múlt és a jövő finom struktúrái. Megkülönböztetünk régmúltat és közelmúltat, képzeletünk szabadon mozog a jövőben és a múltban. Az idegen nyelv tanulása során kínlódunk a speciális igeidők használatával, amelyek azonban árnyaltan kifejezik a cselekvés időbeli lefutását, elhelyezkedését az időfolyamban.

A jövő bizonytalan és ismeretlen volta régóta izgatja az embereket. Nem tudjuk, mikor jelent meg a jövőről való álmodozás, képzelgés. Az első temetkezési szertartások, a menhirek és dolmenek, talán Stonehenge kövei a legkorábbi tanújelei annak, hogy elődeink számoltak a múlt idővel és emlékeket állítottak a jövőnek. Hogyan képzelődött ősünk a Neander-völgyben; volt-e jövőképe az altamirai barlangban művészkedő őseinknek?

Szent Ágoston a 4. századában írta meg *Vallomásait*, (7) amelyben az ember és az idő viszonyának mély dilemmáit fejtegeti: „Mi hát az idő? Ha senki sem kérdezi: tudom, ha kérdik tőlem és meg akarom magyarázni, nem tudom. A gyermekeknek azt tanítjuk, hogy háromféle idő van: múlt, jelen és jövő. Ki merné azt állítani, nincs három, csak egy: a jelen, mert a másik kettő nem valóság? Vagy azok is megvannak, de úgy, hogy az idő, mikor jövőből jelenné változik, valami rejtekhelyből előballag, mikor pedig jelen mivolta múlttá öregszik, s megint visszabúvik? Hol látták a jövőt a próféták, ha az a jövő még nem volt meg? Hisz nem lehet azt látni, ami nincs. Van múlt és van jövő, de azt szeretném tudni, hol vannak? Ha ezt egyelőre nem tudom is – tudom, akárhol vannak, nem jövő és múlt

módjára vannak, hanem jelen módon... Megvallom, Uram, hogy nem tudom, lehet-e a jövőmondást is... magyarázni, hogy tudniillik a még nem létező dolgokat a jelen képe-
n látjuk meg előre? Bölcsen tudom, hogy tervbe vett tennivalóinkat rendszeren előre meg
szoktuk hányni-vetni, s hogy ez a fontolgatás a jelenben történik, az eszünkben forgatott
cselekvés pedig még nincs meg, mert a jövő feladata; mikor ellenben nekiállunk és el-
kezdjük megvalósítani elhatározásunkat, a cselekvés valósággá válik, mert immár nem el-
jövendő, hanem jelenvaló... Mikor a jövő meglátásáról van szó, nem maguk a jövő, tehát
a nem lévő dolgok a látás tárgyai, hanem okaik vagy esetleg jeleik, amelyek megvannak;
a látó szempontjából tehát nem jövőndök, hanem jelenvalók, ezekből olvassa és hirdeti a
lélek a jövőt... Ami jövőndő, az még nincs; ami még nincs, az egyszerűen nincs; ami
nincs, azt semmi módon nem lehet látni. Jövőndőt tehát csak a jelen rendjéből lehet mon-
dani, mert az van, az látható... Lelkem, tebenned mérem az időt. Ne is ellenkezzél velem,
illetőleg ne ellenkezzél magaddal, akármekkora is az elfogultságod! Az előtted elvonuló
dolgok hatással vannak rád, amely megma-
rad benned. Ezt a benned levő hatást mé-
rem, amikor az időt mérem, nem előidézö-
it, az elmúlt dolgokat.”

Több mint másfélezer évvel később *Emil Durkheim* megalkotta a szociális idő fogal-
mát, amellyel érthetővé válik az, hogy az
időérzék nem az emberrel születik, s le kell
mondjunk *Kant* „a prioriént” felmagasz-
talt időkategóriájáról, hiszen az időészlelés
az ember társas természetéből és életmód-
jából következik. Ehhez az idővel kapcsola-
tos szimbólumokat, kollektív elképze-
léseket kell vizsgálni és értelmezni. (8)

Az idő szociokulturális evolúciójában
kétféle időélmény jön létre. Az első alaptí-
pus a visszatérés élménye, amelyben a rit-
musos időszakok, az örök körforgásoként
megélt napszakos és évszakos változások
táncos szimmetriáját éljük meg. A vissza-
térés biztonságot ad, az ismétlődés meg-
nyugtat, elringat, a körkörös keringés kábulatához segít. A másik alaptípus a nem-vissza-
térés, amely az egyszeri, sohasem ismétlődő, megfordíthatatlan és megismételhetetlen je-
lenségek tragikus magánya és csodája. Ilyen az élet és a halál észlelése, ilyenek a külső
és a belső természet gyönyörei és fájdalmai.

E két alaptípus fölött ível az örökkévalóság metafizikája, amelyben értelmetlenné válik
az idő, a múlt, a jelen és a jövő egyidejűvé tágul. Az örökkévalóság azonos az időtlenség-
gel, amelynek térbeli megfelelője a végtelen – mindegyiknek és észlelhető tapasztala-
táink, csupán képzeleteink és intuíciónk, látomásaink és álmaink. Éber életünk a strukturált
térben és időben játszódik, praktikus földhözragadtságban és mérhető dimenziókban.

A világtörténetben, a civilizációk egymást felváltó és kísérő egymásutánjában sokat
változott az időről alkotott kép, az idő dimenzióihoz fűződő viszony. A ciklusosság ősi
köreit fokozatosan felváltotta a linearitás, amely a határozott irányba történő haladás ví-
zióját sugalmazza. (9)

Az óegyiptomi kultúrában, a sumer és a babiloni időkben, Zarathusztra mitikus tanai-
ban az idő folyamatos pulzálás, körforgás, ciklikus jelenség. A linearitás kialakulása az
élet és az elmúlás folyamatos egymásutániságát vázolta fel, míg az éves ismétlődés rit-
musába tagolt idő a mindennapokat uralta.

*A jövő bizonytalan és
ismeretlen volta régóta izgatja
az embereket. Nem tudjuk, mikor
jelent meg a jövőről való
álmodozás, képzelgés. Az első
temetkezési szertartások,
a menhirek és dolmenek, talán
Stonehenge kövei a legkorábbi
tanújelei annak, hogy elődeink
számoltak a múlt idővel és
emlékeket állítottak a jövőnek.
Hogyan képzelődött ősrünk
a Neander-völgyben; volt-e
jövőképe az altamirai
barlangban művészkedő
őseinknek?*

Ezt a fejlődési folyamatot az alfabetikus írás feltalálása tükrözi, hiszen az egymást követő jelek leképezik a kimondott szavak, betűk időbeli sorrendjét. Az írás a lineáris időfogalom csodálatos tárgyiasulása és egyben jelképe. Talán valahol ebben rejlik a Nyugat technológiájának eredete, de legalábbis egyik forrása. (10)

A zsidó–keresztény kultúrában az idő lineárisan és szakadatlanul folyik, amelyet kiemelkedően centrális jellegű események tesznek szervezetté és mérhetővé. Mózes törvényadása, a Messiás jövőbeni eljövetele, Krisztus testet öltése és kereszthalála az idő folyamát megelőző és azt követő időszakokra bontja. A középkori ember kétféle időtudat metszésében élt: a természeti körforgás mellett a kereszténység által kialakított történelmi (lineáris) időtudattal. A jövő nem más, mint a megújuló hagyomány, mint egyetlen lehetőség, amely szükségszerűen bekövetkezik. (11)

A városi kultúra terjedésével és erősödésével új feladatok bukkantak fel: kialakult az „idő: pénz” metaforája. Az idővel vigyázni kell, az idő jelenti a munkaidőt, a nyitvatartást, produktivitással kell kitölteni, mert az élet végesen rövid. Megjelennek a toronyórák, az asztali és zsebórák, majd a karórák, az időmérés mai modern masinériája, az időmenedzselés trükkjei és csapdái.

A mai kor jellemzője, hogy felgyorsultak a változások. Megalkottuk a gyorsuló idő kategóriáját, miközben érzelemdús slágerben arról ábrándoztunk, hogy megáll az idő...

Az idő linearitása a fejlődés gyorsvonalát, sőt, úrrakétáját vetíti képzeletünk vetítövásznára, miközben vágyakozunk a ciklikusságra. A posztmodern életérzések az időtudattal szemben egyre türelmetlenebbek: mind divatosabbak az idő összekeverésének játécai, a jövő emlékei, a múlt kiradírozása. Időutazók és időmérnökök töltik ki a tudományos fantasztikus akciófilmek kereteit, akik időgépekben és időkapukon át cikáznak, értelmetlenül szaggatva az idő kérlelhetetlen logikájáról megalkotott gondolatainkat és érzéseinket.

A jövő hordozza és kiteljesíti a sorsot, amelyet látnokok és sámánok képesek közvetíteni, mintegy tolmácsolnak a különböző idősíkok között. Delphoi szakrális kultusza a jövőjében önmagát kereső ember önismereti munkáját tükrözi. A látnokok világa gyökeresen más, mint a hétköznapi profán „utcai jósöké”. Theiresziász, a vak látnok kétségbeejtő és katartikus örületbe sodorja Oidipuszt, mert fizikai látás nélkül is világosan észleli a jövő végétét.

A jövő képeinek apokalipsziszté idézi fel János jelenésekről szóló könyve, és a jövőről beszél Jézus és Pál apostol üdvtana is. A középkori európai művészet érzékenyen és szuggesztív erővel reagál a jövőképek sokaságára, elsősorban a bibliai látomások anyagát gyúrta össze a létezés gyönyörűségével és gyötrelmével. *Hieronimus Bosch*, *Dürer*, *Michelangelo* és *Goya* jövőről szóló látomásai évszázadokon át sugározzák titokzatos üzeneteiket.

A Nyugat újkora a kiszámítható és a megtervezhető jövőt tekinti az egzisztenciális biztonság egyik legfőbb értékének. Az ipari forradalmak hevülete és erőszakos rögeszméje sűt át az elmúlt századelő és a későbbi évtizedek romantikusan kiszínezett jövőképein, amelyeken a termelés gigantikus méretekben zakatol. A szocreál tárgyú sematizmusa és a negyvenes–ötvenes évek monumentális műalkotás-kolosszusai nem erőt, hanem erőszakot fejtenek ki: a természetet, az emberen és a társadalmon.

A hatvanas évek végén megtörik és szétesik a jövőbe, a gyorsuló fejlődésbe vetett kincstári optimizmus, és ennek romjai közül felszikrázik *Rachel Carlson A néma tavasz* című korszakalkotó műve. A hetvenes évek már a Római Klub *A növekedés határai* című kijózanító tanulmányával hűtik le az egyébként is egyre kiábrándultabb nemzedékeknek a gazdasági fejlődés csodáiba vetett bizalmát.

Mind gyorsabban terjednek azok a leleplező és kijózanító gondolatok, amelyek a gazdasági növekedést, az iparosodó mezőgazdaságot, a folyókat eltérítő tájrombolást, az energiatároló technológiát okolják az egyre veszedelmesebb ökológiai válságért. Míg Nyugat-Európában már a hatvanas évek végén kibontakoztak a környezetvédő mozgalmak, s *Cousteau* kapitány a világóceánok általános szennyezettségéről hozott pontos bizonyítékokat, addig Kelet-Európa iskoláiban még mindig a szocialista nagyipar győzelmét di-

csőítették, amelyet a természet felett arattunk. Országainkban az ideologikusan sematizált, biztató jövőképek a hivatalos sajtóban, a filmipar termékeiben, a termelési regényekben éles kontrasztot teremtettek a lehangelő mindennapokkal szemben.

A jövőképek kutatása, a társadalmi közvélemény vizsgálata a hatvanas és hetvenes évtizedben éppolyan elképzelhetetlen volt, mint *Orwell 1984* című jövőregényének kiadása.

A Nemzeti Alaptanterv tartalma és az idő

Az iskoláskorúak tudják és várják, hogy felnőtté serdüljenek. Én-fejlődésünket szinte minden korszakunkban végigkíséri az elképzelt szerepekben való tetszelgés: önmagunkat elképzelt helyzetekbe vetjük bele és érzelmvezérelt játékokat játszunk. Az Én fejlődésében döntően fontos mozzanatok, amikor beleképezzük magunkat egy sohasemvolt, jövőbeni helyzetbe és kipróbáljuk, milyen lesz majd akkor. Ezt az időutazásos játékot minden gyerek és serdülő kipróbálhatja, ezek a „nappali álmodozás” gyönyörű helyzetei. Igaz, nem aratnak vele komolyabb sikereket a történelem- vagy matematikaórákon... Ám a jövőről való álmodozás mégis az Én fejlődésének kihagyhatatlan eleme.

Az iskolai tananyag általában a múltban összegyűlt ismeretek és értékek köre, amelyeket az előző nemzedékek felfedeztek, kidolgoztak, megformáltak abból a célból, hogy mint egy stafétát, átadják azokat az újabb nemzedékeknek. Mindig szükséges volt az, hogy a tanulók képessé váljanak az időben és térben való tájékozódásra, hogy önmagukat meghatározzák az Univerzumban. A jelen idejű helyzetet tükröző reális Én-kép és az elképzelt ideális Én-kép viszonyából bontakozik ki az, hogyan észleljük önmagunkat. Ha a reális és az ideális Én-kép közel esnek egymáshoz, az önértékelésünk pozitív lesz, azt észleljük, hogy jó úton haladunk a jövőnk, illetve a kitűzött céljaink felé. Ha reménytelenül távolra csúszik tőlünk az ideálok világa, a jövő elérhetetlen lesz számunkra, az Én-képünk pedig kudarcosan, illetve konfliktusokkal terhesen negatív. Az Én-képek tehát a jelenünk és a jövőnk között létesítenek bűvös erőteret, amely indítékokkal szolgál a jövő eléréséhez.

A jövő, mint képzeletünk terméke, minden bizonnyal befolyásolja a jövőhöz való viszonyunkat is. Az ismert Pygmalion-effektus jól mutatja, hogy az önmagát beteljesítő jóslatok hatásában élünk, hogy hajlamosak vagyunk a megjósolt, megálmodott jövőt megvalósítani. Jövőképeink tudattalanul is befolyásolnak, terelnek bennünket.

A tudatos jövőképek, az időről és a változásokról kialakítható fogalmak megkönnyítik a képzelet munkáját és meggyőzőbbé teszik az imaginációt. Jóllehet minden embernek más és más a jövőképe (ami azért sokkal jobb, mint az ideológiai lakattal lezárt egységes és kötelezően előírt jövőkép), befolyásolásuk pedagógiailag lehetségesnek bizonyul.

A Nemzeti Alaptantervben az *Ember és természet* műveltségterület tartalma jól tükrözi ezt a pedagógiai szándékot. A NAT minden korosztály számára meghatározza, hogy tanuljon az időről, az idő természetéről, méréséről, dimenzióiról. Az Ember és természet műveltségterület az idő változásában kísérli meg a természet bemutatását. Szövegszerűen megjelenik benne a „természet jövője” kifejezés, az „idő múlásával az élőlények is változnak” gondolat. Utalás történik az idő ciklusos és lineáris természetére is.

A részletes követelmények leírásából ugyanakkor hiányolhatjuk a jövőképeket, a természet, az anyag változásainak lehetséges irányait. A fizika, a kémia, a biológia és egészségtan nagy tablókát ábrázol, amelyek látszólag jelen idejű tudásunk tájképei, ám ezeket alaposabban vizsgálva kiderül, hogy a tanulók a múlt felismeréseit a jelenben összegezik és alkalmazzák anélkül, hogy átlépnék a jelen hártávékonyságú határát és behatolnának a lehetséges jövőbe.

A *Földünk és környezetünk* műveltségterület ugyancsak önálló követelményfejezetet szentel az időbeli tájékozódás pedagógiai feladatainak, ám e leírásban csak a múlt és a jelen kap helyet. Az idő nagy változásait a szóban forgó fejezet kizárólag a múltban lejátszó eseményekben közvetíti; a bolygók kialakulása, a földtörténeti korok, az ősmaradványok, a hegységek és vizek keletkezése mind a múltba vezető ismeretek. Ezúttal is adós

marad a műveltségterület azzal, hogy mi várható a jövőben; van-e képünk, vannak-e ismereteink az égitestek és a földi képződmények jövőjéről? A társadalmak hatását, a gazdálkodást a tananyag az idő függvényében ábrázolja. A globális környezeti problémák földrajzi vonatkozásai részben burkoltan utalnak arra, hogy a globális válságproblémák lehetséges megoldási törekvéseit a tanuló „ismerje és fel tudja sorolni”, ám az igazán pontos megfogalmazást a „társadalom általános hatásai a környezetre, az ember életmódjára” tananyagnál találjuk, ahol a „prognózisalkotás (esetelemzések alapján, konkrét példákon) a földrajzi környezet jövőjéről” szerepel. A NAT e műveltségterülete tehát kiter a jövőkutatásra, konkrét példán bemutathatóvá válik a jövő, vizsgálhatóvá válnak a helyi fejlesztési tervek, a helyi és/vagy globális jövőképek.

Ezeket a kitűnő lehetőségeket a *helyi tantervek* tudják kiteljesíteni, megtölteni olyan konkrét anyaggal, amely az adott település és környezete jövőjére, jövőképre vonatkozik. A környezeti nevelés során rendkívül nagy jelentőséget tulajdoníthatunk annak, hogy a gyerekek a helyi környezet jövőjét mint a jelen idejű döntésektől és cselekvésektől függő helyzetek, állapotok variációit ismerjék fel. Jó, ha a tanulók ismerik a helyi önkormányzati elképzelések változatait, amelyek a térség formálására, a területgazdálkodásra, az infrastruktúra (vízügy, közlekedés stb.) fejlesztésére vonatkoznak. E jövőképek alapján aztán elképzelhetővé válik, hogy milyen lesz lakóhelyünk öt–tíz év múlva, s hogy mit kell és mit lehet tennünk ennek érdekében?

Az *Ember és társadalom* műveltségi terület ugyancsak foglalkozik az idővel, a változásokkal. Ezúttal többretegűen tárulnak fel az összefüggések: a változások megpillanthatók személyes (individuális) és társas-társadalmi szinten is. Részletezően aprólékos az idővel kapcsolatos fejezet, jóllehet ebben a részben csak a múlt és a jelen kap helyet, a jövő lehetőségei nem. A társadalmi és az állampolgári ismeretek a jelenidejűséget rögzítik, s nem kerül rá sor, hogy egyes fejlődési jelenségek jövőbeni hatását, illetve a társadalom jövőjének lehetőségeit mérlegelhessek.

Az *Emberismeret* részterület felvállalja az idő kérelhetetlenségének teljes ívű bemutatását. Az élet és halál nagy kérdései a személyes szférában maradnak ugyan (tehát nem az emberiség sorskérdéseiként vetődnek fel), ám bemutatják a sorsát beteljesítő embert, aki létevel szembenézve felismeri az idő dimenzióinak forgását. E fejezetben konkrétan megjelennek a jövőképek, a tervek és az utópiák, az ember történetisége, a végesség és végtelenség problémája.

A *Történelem* részterület a jelenig gurítja az események színes szőnyegét, amelynek utolsó rojtjai a kommunista diktatúrák bukásáig, a 20. század végének áttekintéséig jutnak, míg a Magyarország történetét bemutatók a rendszerváltásig, az 1989–1990-es esztendőig. A történelem tehát elhallgat, amikor a jövőt firtatjuk.

Az *Életvitel és gyakorlati ismeretek* műveltségterület a *Technika*, a *Háztartástan* és *gazdálkodás*, valamint a *Pályaorientáció* részterületek kapcsán foglalkozik a jövővel. A *Technika* részterület a tervezési műveletek tanítása keretében számol a jövő szükségleteivel és lehetőségeivel, hiszen a modellezéskor a képzeleti tevékenység eredményét fokozatosan kivitelezni, megvalósítani szükséges. A *Háztartástan* és *gazdálkodás* a jelen döntéseinek várható következményeit latolgatja, miközben megtanulhatóvá válik az eredményes döntés. Különösen szép témakör a kertgazdálkodás, hiszen ezúttal a természeti erőforrásokkal, élőlényekkel való gazdálkodás gyakorlatában lehetséges felismerni a jövő lehetőségeit és korlátait. A kert, a veteményes organikus, élő rendszer, amelynek jövőbeni létét kell megtervezni és lehetővé tenni.

A *Pályaorientáció* részterület pedagógiai feladata a serdülőkorú tanuló pályaválasztását hivatott segíteni, a személyes jövőt és a karrierépítés lehetőségeit is érintve. A részterület hangsúlyai az önismeret és a pálya(szakma)-ismeret jelenszemből táblóira kerülnek.

A Nemzeti Alaptantervről megállapítható, hogy az a helyi tantervpéptéshez az idő- és a jövőkezelés tekintetében sokféle lehetőséget kínál, még ha ezek összehangolatlanok is. Az aránytalanság elsősorban abban áll, hogy a személyes és az egyéni jövő túlsúlyba került a kollektív, a társadalmi jövőképekkel és tendenciákkal szemben.

A jövőképek vizsgálata

A jövőkép a kognitív rendszer része, amelynek elemei:

– a jövőtudat, amely az Én-tudat részeként működik és lehetővé teszi, hogy az Én különböző szerepekben és helyzetekben a képzeleti munka eredményeként más és más alakot öltjön. Az önmagáról kreatívan gondolkodó ember elképzeleti a reá váró helyzeteket, képzelete képernyőjén megjelennek önmagával kapcsolatos vágyfantáziái. Ezeket a fantáziákat elsősorban az Én-ideálok vezetik, amelyek képzeletbeli megélése gyönyörűséggel tölt el mindannyiunkat;

– a jövővel kapcsolatos ismeretek köre, amelyeknek forrása lehet a jövőtudományok ismeretanyaga, (12) a hétköznapi fogalmi konstrukciók világa, a science-fiction irodalom és művészet, amelyek forrásai a jövővel foglalkozó tudományos, szent és profán könyvek, filmek és egyéb alkotások. Míg évszázadokkal korábban a próféciák, jóslatok jelentették ezt a forrást, ma ez a forrás sokféle patakra bomlott szét, amelyek között a ponyván árult horoszkópok, kabalisztikus írások és a tudományos prognózisok keverednek egymással;

– a jövőre irányuló attitűdök, amelyek a jövőt igenléstől a jövő elutasításáig ívelően az érzelmek és a személyes értékrend jövővel kapcsolatos vonatkozásait tükrözik. Az optimizmus és a pesszimizmus a személyiség titkosan ismeretlen belső világában születik meg. Kialakulásában része van az Ősbizalomnak (13) is, ugyanúgy, mint a külső világ iránt érzett biztonságnak, vagy ennek hiányában a szorongásnak és a gyanakvásnak;

– a jövővel kapcsolatos képzeleti termékek, amelyek a kreatív folyamat eredményeként megteremtik vagy más modellekről lemásolják a jövő látomásait. Ezek nemcsak vizuálisak, hanem egyéb anyagúak is lehetnek, például szóbeliek, akusztikusak is. Művészetté fejlődött a film- és videoipar special effect mágusainak látványtervező és alkotó munkája, amely nyomán milliók és milliók tanulnak meg jövőt jelentő szimbólumokat, hangzásokat és képeket. E termékek legnagyobb fogyasztói a tizenévesek, akik jövőképeikbe beépítik a special effectek forma- és hangzásvilágát.

A jövőkép vizsgálatát többféle módszerrel lehet elvégezni. Ismert és elterjedt eljárás a szabad fogalmazás készíttetése, amely során a vizsgált személy egy írásmű (esszé) keretében leírja a jövőről való képzeleti munkája eredményét. (14) Hasonló a szabad képzet- és gondolatszövögetés, a klinikai kikérdezés Piaget-i módszere. Használható még a tematikus rajzok készíttetése és minden más kifejezési mód, amely képes a képzelet által felidézett ötleteket kommunikációs eszközökkel kifejezni.

Ezek a technikák adták a módszertani hátterét annak a vizsgálatorozatnak, amelyet az 1994–1995-ös és az 1995–1996-os tanévben végeztünk az ELTE Bölcsészettudományi Karán, tanár szakos hallgatók segítő közreműködésével. A vizsgálat célja az volt, hogy tanár szakos hallgatók óvodáskorúak, valamint általános- és középiskolás tanulók körében végezzenek összehasonlító vizsgálódásokat a gyerekek jövőképéről. A szövegek és rajzok tartomelemzése során összehasonlíthatóvá válnak a különböző életkorú és nemű gyerekek jövővel kapcsolatos nézetei, attitűdjei, s összehasonlítható lesz az értékrendjük is.

A csoportosan végzett vizsgálatok az óvodásoknál tematikus rajzok elkészítéséből, az iskolásoknál szabad fogalmazásból álltak. A fogalmazások címadásakor kétféle jövőképet vizsgáltunk, a személyeset és a formálisat.

A *személyes jövőkép* középpontjában az Én-kép jövőbe vetítése áll. A személyes jövőképet ilyen címekekkel hívtuk elő:

– *Egy napom tíz év múlva;*

– *Huszonötödik születésnapom;*

– *Az esküvőm stb.*

A *formális jövőkép* címádása személytelenséget, az Én háttérbe szorulását tükrözi. Ezeket a fogalmazásokat a következő címekekkel láttuk el:

– *Iskolánk ötven év múlva;*

– *Budapest száz év múlva;*

- *Az állatvilág a jövőben;*
- *2196 szeptember 8.;*
- *Az utcánk százötven év múlva;*
- *Európa kétezer év múlva stb.*

Voltak hallgatók, akik kérdőívet szerkesztettek. A kérdőíveken a következő kérdéstípusok szerepeltek:

- jelenlegi életkörülmények elemei:
- elképzelések a jövőre vonatkozóan:
- családi helyzet:
- életkörülmények, anyagi helyzet:
- foglalkozás, hobbi:
- környezet(védelem), egészség és életmód:
- mely jelenlegi problémák oldódnak meg a jövőben:
- melyek lesznek a jövő problémái:
- milyen lesz a politikai, gazdasági helyzet:
- milyen lesz Magyarország, Európa, Bolygónk sorsa:

A klinikai kikérdezés módszerét (a személyes interjút, a célzott beszélgetést) igen kevesen választották, mindössze két hallgató.

A jövőkép vizsgálatok fogadtatásáról

A tanár szakos hallgatók, akik vállalták, hogy a különböző iskolák osztályaiban, kicsiknél és nagyobbaknál megíratták a fogalmazásokat, meglepődve tapasztalták, hogy a gyerekeket valósággal izgalomba hozta a feladat. A fogalmazások megírásának első perceiben az osztályok többségében a gyerekek még olyan kérdéseket tettek fel, hogy kapnak-e osztályzatokat erre és azt, hogy ceruzával vagy tollal írjanak. Amikor kiderült, hogy szabadjára engedhetik a képzeletüket, hogy bátran leírhatják legbizarrabb ötleteiket is, érzékelhető izgalomtól pezsgett a légkör. A feladat fogadtatása kevés kivétellel nagyon pozitív volt, az órák végét jelző csengetést követően még nagyon sokan írtak tovább. Még a kisebbek is hosszán és szokatlan részletettséggel írtak. Néhány középiskolai osztályban a feladatról még napokon át beszélgettek, vitatkoztak a diákok, s megígértették a „kistanárokkal”, hogy folytatják a megkezdett beszélgetéseket, s a felmerülő szokatlan kérdéseket tovább vitatják.

Érdekes tanulsággal szolgált, hogy az egyes osztályokon belül a témák szórása kicsi volt, azaz hasonló problémák, hasonló attitűdök jelentkeztek, az egyes osztályok között ugyanakkor éles eltérések voltak. Különösen szembevető volt ez a hasonlóság a középiskolásoknál, ami jól jelzi, hogy a serdülők és adolescensek csoportjaiban nagy a nyomás a csoportvélemény és a csoportnormák átvételére, az osztályok szellemisége és arculata jól meghatározhatóvá teszi a nem tananyag jellegű ismeretek és nézetek világát.

A tanár szakos hallgatók meglepődtek azon, hogy a gyerekeket ennyire érdekli a jövő, s ennyire szívesen fogadják, ha képzelődhetnek, írhatnak róla. Ennél csak az okozott nagyobb meglepetést, amikor elkezdték olvasni az írásokat.

A vizsgálati mintáról

A két tanév során 65 tanulócsoporthoz, összesen 1472 tanuló jövőről készített rajzát, fogalmazványát gyűjtöttük össze és értékeltük.

A csoportok megoszlása a következő volt:

Nagycsoportos óvodások (5–6 évesek):	37 fő;
Alsótagozatos kisiskolások (6–10 évesek):	176 fő;
Felsőtagozatosok (10–14 évesek):	301 fő;
Szakk munkásképző intézetek tanulói (14–16 évesek):	282 fő;
Szakközépiskolai tanulók (14–18 évesek):	261 fő;
Gimnáziumi tanulók (12–18 évesek):	415 fő.

Néhány egyetemista összehasonlító vizsgálati mintát szervezett magának, így egybetette a városi gimnáziumi tanulókat egy falusi általános iskola gyerekeivel; volt, aki gimnazistákat főiskolás hallgatókkal hasonlított össze.

Az iskolák között négy egyházi, felekezeti iskola volt, a többi önkormányzati. A teljes mintát 810 lány és 662 fiú alkotta.

Az adatok feldolgozási módszerei

1. Az óvodások rajzait a rajzelemek tematikus azonosításával, a gyakoriságok kigyűjtésével végeztük. Néhány rajzon a dinamikus rajzvizsgálat elemzési szempontjait is alkalmaztuk. (15) A rajzokon a szereplő személyeket, egymáshoz való viszonyukat, a színhasználatot, az ábrázolás érzelmi-hangulati töltését igyekeztünk pontozni. A rajzokat a természeti, az épített, a falusi és a városi környezet, továbbá az ábrázolt cselekvései formák, az eszközök, a járművek, a lakóépületek típusa és jellege szerint kategorizáltuk.

2. A fogalmazásokat szövegelemzéssel értékeltük. A szövegeket tematikus egységekre bontottuk, s a következő jelentéskategóriákat azonosítottuk: természeti környezet, növények, állatok, épített környezet, épületek, utak, járművek, lakás, bútorok, használati tárgyak, fegyverek, ételfélék, ruhanemű, gépek, hulladék, víz, levegő, talaj, füst, savas eső, ózonlyuk, meteor, energia, mozgás, katasztrófa, béke, háború, falu, város, idegen bolygó, a földtől eltérő fajú élőlény, vallási téma, gyerek, felnőtt, férfi, nő, gyerek, szegény, gazdag, rendőr, orvos, üzletember, vállalkozó, férj, feleség, boldogság, öröm, félelem, szomorúság, halál, sebesülés.

A vizsgálati anyag értelmezése a fogalmazásokban előforduló, tevékenységei formák alapján három kategóriában történt:

1. dinamikus jellegű ábrázolás (a tanuló fogalmazványában aktívan cselekvő, vállalja saját életútja irányítását);

2. folyamatos ábrázolás (a tanuló a külvilágot változatlanul, a maival megegyezőnek képzei, miközben önmagát megváltozottan írja le);

3. passzív ábrázolás (a tanuló a külső körülmények „áldozatait”, kiszolgáltattjait).

A fogalmazványok stílusban különböznek egymástól; a tanulók közel fele reális ábrázolásra törekedett, alig tizede naiv, egyszerűsített, jellegtelen leírást adott, míg több mint harmada fantáziadús, bizarr, humoros, eredeti, izgalmasan érdekes leírást készített.

Néhány tanár szakos hallgatónk elvégezte a vizsgált szövegek finomabb elemzését is: például kigyűjtötte a fogalmazásokban használt jelzőket, hely- és időhatározókat, elemezte a jövőt ábrázoló szövegelemeket.

A vizsgálat eredményei

A környezetre vonatkozó szövegrészek összehasonlító elemzéséből egyértelműen kitűnik, hogy a fiatalok jövővel kapcsolatos attitűdje az életkorral változik. A legkisebbek rajzain a szépséges és kellemes jövő pompázik. A rajzi elemek a „paradicsomi” állapotokat és a boldog, fantasztikus jövőt ábrázolják. Az alsó tagozatos gyerekek fogalmazásaiiban a jövő ígéretei tükröződnek. Csodajárművek, a science fiction kalandfilmekből ismert eszközök, ruhák, a távközlés technikai bravúrrjai tűnnek fel a fogalmazásokban.

A felső tagozatosok és különösen a középiskolások által ábrázolt jövőkép meglehetősen sötét, félelmetes és szorongásokat tükröző.

A vizsgálati anyagban az alábbi problémakörökkel talákoztunk:

- politikai zűrzavar, társadalmi konfliktusok;
- a gazdasági környezetből adódó konfliktusok, szegénység, éhínség;
- háborúk;
- környezeti katasztrófák;
- a természet pusztulása, az állatvilág drámai megfogyatkozása.

A fiatalok személyes jövőképe és a környezeti jövőkép között igen éles disszonancia feszül. Amíg a személyes jövőképek túlnyomórészt optimisták, derűt és boldogságot sugárzóak, addig a környezetképek lehangolóak, konfliktusoktól terhesek, pesszimisták. Mintha egymástól függetlenül szemlélnék a két szférát. A tanulók az általuk legrosszabbnak ítélt dolgokról fogalmaznak (pl. az emberek közötti gyűlölet, háborúk, munkanélküliség, a szabadság hiánya, terror, környezeti válságok), miközben úgy vélik, hogy ezek nem érintik a személyes jövőjüket. Zöld övezetben lévő kertés házikóról álmodoznak, boldogságról, vonzó házastársról és sikerről egy pusztuló világban. A háttér és az előadás fő cselekményei élesen különböznek egymástól.

A vizsgált mintában sokan tartanak attól, hogy nem lesz egészséges környezet körülöttnünk, ezáltal az életünk minősége megromlik. Az ózonréteg rohamos elvékonyodása, az esőerdők kipusztítása, a globális felmelegedés fokozódása – ezek a jelen idejű tendenciák bekerülnek a fiatalok jövőképébe is. A fenyegető környezetből való kimenekülés lehetősége jelenti a felcsillanó optimizmust, jónéhányan írják, hogy nem akarnak városokban élni, mert az nagyon veszélyes lesz.

Az egyik gimnáziumi tanuló így fogalmaz: „Amilyen most a helyzet az országban, hát hogy is mondjam, nem szeretnék felnőtt lenni. Persze, mint minden más fiatal, az életemet én is felhőtlenül képezem. De ahogy egyre nővök fel, úgy jövők rá, hogy nem is lesz olyan szép.”

Ez a gondolat eléggé gyakori a középiskolások fogalmazásaiban, ami arra enged következtetni, hogy a fiatalok a jövővel kapcsolatban fokozatosan elbizonytalanodnak és félnek.

Félelmeik konkrét oka a gyermekkori illúzióik gyors és látványos összeomlása, illetve az, hogy a jövő sokféle fenyegetést tartalmaz.

A gimnazisták jövőképére aktivitás, fokozott dinamizmus jellemző. Mindenkinnek vannak elképzelései, amelyeket szeretne megvalósítani. Érződik, hogy szeretnének dönteni, saját sorsuk alakításába aktívan beleszólni. Ugyanakkor elbizonytalanítja őket, hogy a világban tapasztalható változások felgyorsulnak, s egyre nehezebb feladat a tájékozódás. A szakmunkástanulók konkrétabb megfogalmazásokat adtak a jövőről, hiszen ők már ismerik saját szakmai lehetőségeik távlatait és korlátait. Dolgozataikban másféle személyes jövőkép bontakozik ki. A gimnazistáktól eltérően ők meglepően ritkán írnak a családról. Írásaikban néha élettárs, barátok jelennek meg, a gyerek sokuknál egyáltalán nem fontos. Ugyanakkor feltűnik a luxus környezet iránti vágyakozás. Úszómedencés, garázsos villákban szeretnének élni, jól jövedelmező és nagyon könnyű állásokat szeretnének. A pénz szerepe sokkal hangsúlyosabb és gyakrabban tesznek róla említést, mint a gimnazisták. A legtöbbjüknél a munka csak szükséges rossz, azaz a pénzszerzéshez vezető kellemetlen út. A szakmunkástanulók által megjelölt problémakörök: elhidegülés, kábítószer, cigaretta, alkohol, brutalitás, gyűlölet, ellenségeskedés, környezetszennyezés, bűnözés, munkanélküliség és hasonlók.

Néhány szakközépiskolában a tanulóknak BUÉK 2994! címmel kellett dolgozatot írniok. A dolgozatok rendkívül komorak voltak. A tanulók bizonytalanságát azok a fogalmazványok képviselik legsötétebben, amelyekben az emberiség és a Föld teljes pusztulását ábrázolják, apokaliptikus színekkel. A pusztulásért minden dolgozat az emberiséget teszi felelőssé, elsősorban a környezetszennyezés és a gyűlölködő magatartás miatt. Sok dolgozatban foglalkoznak a tanulók a tudomány, a technika, s különösen az orvostudományok fejlődésével. Ugyanakkor józanul leírják, hogy a fejlődéssel mindig együtt jár az újabb problémák keletkezése is.

Sok tanuló részletesen ábrázolja a száz évvel utánunk jövő emberek érzelmi életét és kapcsolatait. Olvashatunk a teljes elhidegülésről, a szeretetlenségről, a mindennapi létért folytatott kegyetlenkedésekről. Néhány esetben megjelennek utópisztikus álmok is, amelyekben a szeretet, a megértés és a kölcsönös segítségnyújtás szerepel. Kivétel nélkül valamennyi dolgozat megfogalmazza, hogy a Föld és az emberiség egészen más lesz, mint ma.

A Mozgássérültek Állami Intézetének diákjai körében is végzett vizsgálat anyagából látható, hogy ők is meglehetősen aktívan képzelik el jövőjüket. Foglalkozásokat is megjelölnek maguknak: több mint 50%-uk vezető értelmiségi szeretne lenni. A lányok többsége gyerekekkel szeretne foglalkozni. Életüket valamennyien családdal képzelik, a lányok – ez az egész mintára jellemző – több gyereket szeretnének, mint a fiúk. Gondolkodásukat, jövőlátásukatkevessé befolyásolja egészségi állapotuk, jóllehet a fogalmazásokban utalnak meglévő korlátozottságaikra. Legtöbbször állapotuk javulásában, megerősödésükben.

Összességében a mozgássérült fiataloknak optimista jövőkéjük van. A 31 dolgozattól mindössze egy árukkodik a kétségekről: „Szeretnék egy jobb világot, ahol béke és szeretet honol. Szeretnék egy házat a természetben, távol minden mesterséges zajtól, szenny-től. Szeretném megtalálni az igazit és vele együtt boldogan gyerekeket felnevelni, akiknek boldogsága lenne az én boldogságom. De hogy ebből mi valósul meg?”

Szakközépiszkolásokat kértünk meg, hogy írjanak egy fogalmazást arról, milyen lesz a világ ezer év múlva. A dolgozatokat elemezve a következőket tapasztaltuk:

1. A lányok jövőképe bizakodóbb, mint a fiúké. A lányok munkáiban sokkal gyakrabban fordul elő a család, az emberi kapcsolatok ábrázolása, a személyes boldogság értékelése. A lányok jövőképében több esélye van az együttműködésnek, a konfliktusok jövőbeni megoldásának.

2. A fiúk jövőképében feltűnően sok a komor, a riasztó, az elkeseredett elem. Némi-lyik dolgozatban apokaliptikus vízióként ábrázolják a természet gyorsuló iramú pusztulását, aggódnak az erdők eltűnése, bizonyos állatfajok kihalása miatt. Az emberek elvadult hordákban harcolnak az életfeltételekért, elsősorban a vizért, a fegyverekért. A fiúk jövőképe a sci-fi világa, a fantasztikus járműveké, az időutazásé.

A fiúk és a lányok jövőképében egyaránt ábrázolt problémák az elhidegülés, a kábító-szer, a cigaretta, az alkohol, a brutalitás, az ellenségeskedés, a környezetszennyezés, a munkanélküliség, a kriminalitás, az energiahiány és a háborúk. A legtöbb dolgozattól a bizonytalanság érződik. Vannak, akik úgy képzelik, hogy a problémákat kezelni tudjuk majd, de vannak, akik szerint az emberiség a föld alá vagy a tengerek mélyére költözik, nagy védőbúrát épít maga köré, esetleg a Földet elhagyva egy teljesen új világot alakít ki magának egy másik égitesten vagy egy mesterséges bolygón.

Sok dolgozat foglalkozik a tudomány, a technika és elsősorban az orvostudományok jövőbeni szerepével. A tanulók többsége azonban úgy gondolja, hogy a fejlődéssel együtt mindig újabb és újabb problémák jelentkeznek majd.

Az egyik dolgozatban utópisztikus világot ábrázol a tizenhét éves szerző, amelyben a szeretet, a megértés, a kölcsönös segítségnyújtás a legfőbb értékek. Ennél sokkal több azonban azoknak a leírásoknak a száma, amelyekből a háború rémségei, a milliókat elpusztító éhínség, az újabb vírusok és az ózonpajzs eltűnését követően az ultrabolya sugárzás áldozatai, és más szörnyű látomások tükröződnek. A középiskolások jövőtől való félelmeinek forrása a jelen környezetpusztulása, a mai fenyegetések.

A tanulók jövőképében a gyermeknevelésre vonatkozó elképzeléseket is vizsgálat tárgyává tettük. A megkérdezettek a szülők példáját követnék abban, hogy:

- tisztességre és becsületre nevelnék a gyerekeiket;
- szeretetben nevelnék őket;
- továbbtanulásra ösztönöznék, segítenék őket a tanulásban;
- vallásgyakorlásra, hívő életvitelre és humanisztikus erkölcsre nevelnék őket;
- megértésre törekednének;
- fegyelemre, rendre nevelnének.

Eltérnének a szüleikhez képest abban, hogy:

- nem lennének olyan szigorúak;
- többet lennének a gyerekekkel;
- több szabadságot adnának a gyerekeiknek;
- jobban megbíznának a gyerekeikben;

- segítenék őket a tanulásban;
- megértőbbek lennének.

Általában a megkérdezett tanulók 25%-a követné a szülők példáját, 40%-uk semmit sem változtatna, 15%-uk semmiben nem követné, 5% mindent megváltoztatna (ennek a vizsgálatnak az elemszáma 180 fő volt).

A jövőképek forrásai sokfélék. A mindennapi tapasztalatok, a jelen anyaga keveredik olyan látomásokkal, amelyek modelljei filmek, a tudományos fantasztikus műfajok, néha prognosztikai ismeretterjesztő információk, de néha mitikus elemek is. Lássunk egy példát:

„Szerintem az emberiség húsz év múlva teljesen komputerizált lesz és csak villanymotort fog használni. Bizonyos idő múlva megteremti az ember a magától gondolkodó és cselekvő robotot, amely később kipusztítja az emberiséget és elfoglalja a Földet.” A leírás egy ismert sci-fi-ötletet idéz, amelyet számos film- és videotermék terjeszt.

A tanár szakos hallgatók ezeket a vizsgálódásokat önálló tanulmányaikban – tantárgyi dolgozatokban – mutatták be. Kevés kivétellel mindannyian hangsúlyozták, mennyi tanulást hordoztak számukra e vizsgálatok, és hogy pedagógusként is végeznek majd hasonló elemzéseket. A pedagógus pályaszocializáció szempontjából előnyösnek tűnik a tanulók jövőképét feltárni, e szférával foglalkozni, hiszen ezáltal lényegesen tágasabb és dinamikus képet nyernek a fejlődő és fejlesztendő emberről – a növendékeikről.

A tanulók – életkoruknak megfelelően – az idődimenziók között igen dinamikusan száguldanak. Sajátosságuk a jövőhöz való személyes viszony kimunkálása, ennek vára-sa. Mindez különös erővel cseng össze a környezeti nevelés tantárgyközi, valamennyi pedagógust érintő tennivalóival. A tanár szakos hallgatókat e feladatban megérintette a környezeti nevelés ereje, küldetése és szükségessége.

A jövőhöz való viszony felismerése segít megérteni a személyes fejlődés hajtómotor-jainak működését, a vágyak, álmok és szorongások titkos hatásmechanizmusát. A tanár szakos hallgatókban elinduló folyamatok reményeink szerint elősegíthetik saját jövőképük ellenőrzését, ökológiai kultúrájuk önreflexióinak feldolgozását is.

Jegyzet

- (1) Szent-Györgyi Albert: *Az őrült majom*. Magvető Kiadó, Budapest, 1989.
- (2) Al Gore: *Mérlegen a Föld*. A Föld Napja Kiadása, Budapest, 1993.
- (3) Szent-Györgyi Albert: i. m., 27. p.
- (4) Kardos Lajos: *Állatlélektan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- (5) Ákos Károly: *Az idők örvényében*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1975.
- (6) Inhelder, B.–Piaget, J.: *A gyermek logikájától az ifjú logikáig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.
- (7) Szent Ágoston: *Vallomások*. In: Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978.
- (8) Gellériné Lázár M.: *Időben élni*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990; Karácsonyi András: *Bevezetés a tudásszociológiába*. Ozirisz–Századvég Kiadó, Budapest, 1995.
- (9) Uo., 137–171. p.
- (10) Borges, J. L.: *Az idő újabb cáfolata*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978.
- (11) Gurevics, A. J.: *A középkori ember világképe*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- (12) Ilyen tudományos művek pl.: *Magyarország természeti környezeti jövőképe*. MTA Társadalmi Konfliktusokat Kutató Csoportja, Budapest, 1995; Mc Rae, Hamish: *A világ kétezerhúszban*. Adu Print Kiadó, Budapest, 1996.
- (13) Erik Erikson terminológiája.
- (14) Kósáné Ormai Vera – Porkolábné Balogh Katalin – Ritoók Pálné: *Neveléslélektani vizsgálatok*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984.
- (15) Hárty István: *A dinamikus rajzvizsgálat*. Medicina Kiadó, Budapest, 1985.